

JOHANNES DE KOO, VADER VAN DE GROENE AMSTERDAMMER EN VAN DE AMSTERDAMSE RADICALEN

g. taal

G. Taal is wetenschappelijk medewerker bij de vakgroep Nieuwste Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen

In de jaren na 1870 speelde de pers in ons land in stijgende mate een rol van betekenis. Het aantal kranten nam toe, evenals hun frequentie van verschijnen en hun oplage. Hun groei was deels een gevolg van de toename van het aantal 'geletterden', deels ook van de belangrijke prijsdaling als gevolg van de opheffing van het dagbladzegel, een belasting op krantenpapier, die het lezen van een krant in de jaren voor 1869 tot een luxe had gemaakt. (1)

de krant als historische bron

In grote lijnen vervulde de pers twee taken. De eerste was de voorziening van de lezer met nieuws, uiteraard gezien door de bril van de redactie. Ten aanzien van die functie is de pers voor ons slechts van ondergeschikte betekenis als het gaat om regeringsmaatregelen, wetten, verdragen, verslagen van discussies in vertegenwoordigende lichamen, rapporten van staatscommissies, en dergelijke. De historicus dient de primaire bronnen te raadplegen: de officiële en originele stukken, de Handelingen van de Staten-Generaal, de nuttulen van provinciale en gemeentelijke colleges.

De pers wordt echter een zeer belangrijke bron als die originele stukken ontbreken. Wanneer er van een partij, kiesvereniging of andere organisatie geen archivalische gegevens bewaard gebleven zijn, is de onderzoeker aangewezen op kranteberichten en -verslagen; indien mogelijk is de vergelijking van de teksten in verschillende kranten wel aanbevelenswaardig. De geschiedenis van de liberale en radicale partijorganisaties en van de meeste kiesverenigingen is alleen te reconstrueren uit de pers en uit enige archieven van prominente politici. Een voordeel is wel, dat de liberale en radicale landelijke dagbladen in de periode 1870-1914 kwalitatief de besten waren van wat er in ons land op dit gebied verscheen. (2)

Het systematisch doorvorsen van de zeer omvangrijke jaargangen der grote dagbladen is zowel een tijdrovende als een uiterst boeiende bezigheid. (3) Wie niet alleen let op de politieke hoofdartikelen en het nieuws, maar ook aandacht besteedt aan toneel- en kunstubrieken, boekbesprekingen, feuilletons, ja zelfs aan ingezonden stukken en advertenties, krijgt een bijzonder aardig beeld van het dagelijks leven van de lezerskring. Een dergelijk onderzoek dient bij voorkeur verricht te worden met een liefst niet te korte lijst van onderwerpen en vraagpunten bij de hand, zodat de tijdsbesteding enigszins rendabel kan worden gemaakt.

De tweede functie van een persorgaan is: het sturen en beïnvloeden van de lezer door zijn commentaren op de gebeurtenissen. De meningen van kranten en periodieken omtrent het kiesrechtprobleem, de schoolstrijd, de sociale kwestie kunnen eveneens uit de jaargangen te voorschijn worden gehaald. Daarbij is een belangrijke vraag, welke waarde men aan het standpunt van een persorgaan moet toekennen. 'Un journal, c'est un monsieur'. De journalist schrijft volgens zijn eigen inzichten en die behoeven niet zonder meer representatief te zijn voor die van de politieke stroming waartoe hij, of de krant, gerekend wordt. Om daarover een enigszins gefundeerd oordeel

te kunnen uitspreken, moet men weten in welke positie de krant zich bevond.

Sommige kranten waren puur partijbladen. Dat gold bijvoorbeeld voor *Het Volk*, welks hoofdredacteur werd gekozen door het partijcongres van de SDAP; het blad was een strijdorgaan van de partij, zodat men rustig kan aannemen dat het ook voortdurend haar mening vertolkte. (4) Soms waren de hoofdredacteurs tevens de politieke leiders. Kuyper was niet alleen de hoofdredacteur, maar ook de eigenaar van de *Standaard*; eventuele opposanten kwamen daarin niet aan het woord. (5) De positie van Domela Nieuwenhuis in *Recht voor Allen* was vrijwel soortgelijk. De katholieke dagbladen *De Tijd* en *De Maasbode* stonden in niet geringe mate onder invloed van het episcopaat.

De liberale en radicale kranten stonden vrijer tegenover de geestverwante politieke organisaties dan de confessionele en socialistische bladen. Een krant was (en is) echter ook een commerciële onderneming, die haar personeel moet betalen en haar schulden dient te voldoen. Soms hadden directeur, commissarissen en aandeelhouders een zekere - meest indirecte - invloed op de redactionele inhoud. Gewoonlijk kon de hoofdredacteur schrijven wat hij wilde, maar die vrijheid was toch niet onbeperkt. Als hij voortdurend meningen verkondigde, waarvoor bij de lezers weinig sympathie te vinden was, liep hun aantal gewoonlijk terug. Een krant, die belangrijke aantallen abonnees - en daardoor adverteerders - verloor, werkte met verlies en ging tenslotte failliet wanneer er geen nieuwe geldmiddelen te krijgen waren. Geen toenmalige Nederlands regering zou een ogenblik de neiging hebben gehad een krant te subsidiëren. Een krant die zich financieel niet kon handhaven, ging dan ook ten onder, hetgeen - net als nu - betekende werkloosheid van schrijvend en technisch personeel en kapitaalverlies. Het is soms begrijpelijk, dat hoofd- of andere redacteurs, die het lezerspubliek hadden 'weggeschreven' door hun directie ontslagen werden. Zeker is duidelijk, dat de zakelijke verhoudingen, de financiering, de interne machtsverdeling binnen een krantenbedrijf van veel belang zijn voor het begrip van de achtergronden der redactionele politiek. (6)

Nederland telde in de jaren 1870-1914 drie grote liberale landelijke dagbladen. De *NRC* was de meest behoudende krant van deze drie, hetgeen zich met name uitte in een geringe behoefte aan royale kiesrechtuitbreiding of aan ruime staatsinmenging op economisch en sociaal terrein. *Het Vaderland* in Den Haag was op die en andere gebieden het meest progressief en onderhield ook nauwe contacten met de in 1885 gestichte Liberale Unie en de linkse liberalen in de Tweede Kamer, zoals Kerdijk en Goeman Borgesius. (7) Het Amsterdamse *Algemeen Handelsblad* volgde een soms wat onduidelijke middenkoers; deze krant was nauw verbonden met de leidende groep - 'coterie', zeiden hun tegenstanders - in de kiesvereniging 'Burgerpligt'.

Zij beheerste de stad. Door de hoge census was het kiesrecht daar zeer beperkt; zelfs een hoogleraar zonder bijverdiensten kwam niet voor het kiesrecht in aanmerking. (8) De meerderheid van de Amsterdamse kiezers stemde liberaal en hield zich volgzzaam aan de lijst van kandidaten, die door 'Burgerpligt' werden gesteld. De leden van de Tweede Kamer, Provinciale

Staten en gemeenteraden werden stuk voor stuk gekozen volgens het meerderheidsstelsel. Dit leidde ertoe, dat de meerderheid alle zetels verwierf, die zij maar wilde hebben. Hoewel de liberalen niet veel meer dan 60 % van het Amsterdamse kiezerscorps vormden, bestond de gemeenteraad in 1888 uit 37 liberalen en 2 confessionelen.

Door de grondwetsherziening van 1887 werd het kiesrecht aanmerkelijk uitgebreid. De meeste nieuwe kiezers in Amsterdam behoorden tot de kleine middenstand, die niet alleen leed onder de economische depressie van die jaren, maar ook bijzonder gegriefd was door de monopoliepositie van enige particuliere - vaak in oorsprong buitenlandse - maatschappijen, die krachtens gemeentelijke concessies de voorziening met water en gas, telefoon en tram in handen had en wier dienstverlening financieel vrij zwaar op de kleine burgerij en middenstand drukte. De acute ontevredenheid bij de arbeidersbevolking - geteisterd of bedreigd door hongersnood, werkloosheid en miserabele woningtoestanden - leidde tot menige botsing met de politie, zoals het fameuze Palingoproer van 1886, dat beslist niet alleen voortkwam uit een folkloristische voorliefde voor het palingtrekken als sport. De meest uitvoerige weergave van het gebeuren in deze turbulente jaren in de hoofdstad treft men aan in de kolommen van het dagblad *De Amsterdammer*, met krachtige hand geleid door Johannes de Koo.

het groene weekblad

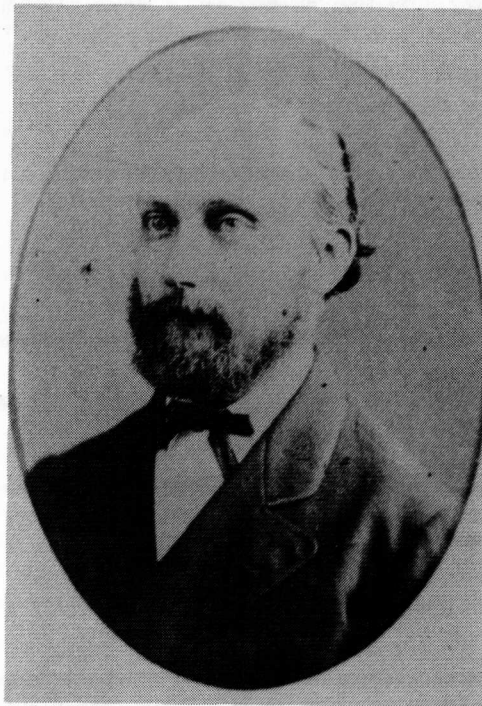
Op 1 juli 1877 verscheen het eerste nummer van een nieuw weekblad, genaamd *De Amsterdammer*. Weekblad voor *Handel, Industrie en Kunst*. De oprichters, tevens hoofdredacteurs, waren twee letterkundigen van het tweede of derde garnituur: T.H. de Beer en M.G.L. van Loghem. Hun optreden was niet succesrijk; na enkele maanden waren ze genoodzaakt het blad te verkopen aan hun drukker, die vervolgens een nieuwe hoofdredacteur vond in ds. J. de Koo te Drachten.

Deze was op 13 september 1841 te Middellie in Noord-Holland geboren als zoon van de plaatselijke Hervormde predikant en had aanvankelijk de roeping van zijn vader gevolgd. Hij diende de kerk achtereenvolgens in Berkenwoude (Krimpenerwaard), Ingen (Betuwe) en Drachten. (9) Catechisanten en voormalige gemeentenaren herinnerden zich vele jaren later nog, dat hij er vooral naar streefde ieder door studie en vergelijken een eigen mening te doen vinden. (10) Het prediken lag hem niet erg en tenslotte heeft hij, zoals zovele van de 'moderne' predikanten, zijn kerk leeggepreekt. Tijdens zijn ambtsvervulling in Drachten trouwde hij en dankzij het fortuin van zijn vrouw kon hij zich permitteren bief en toga aan de wilgen te hangen. Als voorlopig Amsterdams correspondent van het *Vaderland* begaf hij zich in de journalistiek, in welk beroep al heel wat ex-predikanten hem voorgedaan waren. Zijn vroeger ambt moet toch wel enige frustraties hebben achtergelaten; één van zijn journalistieke medewerkers signaleerde later, dat De Koo een meedogenloze anti-dominee was geworden, speciaal gebeten op ieder, die theologie had gestudeerd en niet tot de bediening des Woords in antithese was geraakt. (11)

Deze man - vermoedelijk afstammeling van een Hugenotenfamilie De Caux - werd in het najaar van 1877 belast met de hoofdredactie van het kersverse maar reeds wankelende weekblad *De Amsterdammer*, dat wegens de kleur van zijn omslag weldra algemeen de bijnaam van het Groene Weekblad kreeg.

Bijna dertig jaar lang heeft De Koo die hoofdredactie gevoerd; sinds 1879 gaf een nieuwe ondertitel: Weekblad voor Nederland, wat ruimere pretenaties aan dan de aanvankelijke. Feitelijk was de 'Groene' een soort familieblad. De Koo's hoofdartikel, in heldere, puntige stijl geschreven, sierde de voorpagina; bovendien schreef hij nog een paar

satyrische rubrieken onder pseudoniem. Als 'Julius Pruttelman Brommeijer' kon hij zijn kennis van de Amsterdamse haute volée gebruiken om op vriendelijke wijze de draak met allerlei politieke verhoudingen te steken, waarbij prominenten als 'Klaas' (Pierson) en 'Gijs' (Van Tienhoven) sprekend ten tonele werden gevoerd - voor die tijd een geheel nieuw genre van feuilleton. Maar verder bood het blad 'voor elck wat wils': toneel, muziek, letterkunde, handel en de beurs waren in elk nummer vertegenwoordigd, terwijl een rubriek voor de vrouw al evenmin ontbrak als een schaakrubriek. De Koo streefde ernaar om jonge talenten een kans te geven. Zo konden tekenaars en schilders hun bijdrage leveren en de prenten van Johan Braakensiek kregen weldra landelijke vermaardheid. Dikwijls werd het idee voor zo'n prent door De Koo gelanceerd en zorgde de hoofdredacteur ook voor pakkende boven- en onderschriften. (12)

Johannes de Koo (1841-1909)

Ook op literair gebied was De Koo bereid jongelui een kans te geven. Zo verschenen er - zoals Albert Verwey later beschreef - 'hartstochtelijke verdoemenissen, minachtende uitspraken, weerhakige ironieën en alle verstand te buiten gaande droomgedichten' in de 'Groene'. De Koo was niet hun literaire medestander, maar hij gaf hun de gelegenheid tot kritiek op het literaire 'establishment'; hij noemde hen bij de naam, maar hij bleef voor de jongelui altijd 'mijnheer De Koo'. (13) Ook de jonge Lodewijk van Deyssel publiceerde in het blad, evenals Kloos, maar de laatste meende, dat De Koo ten onrechte een paar van zijn stukken als te scherp had afgewezen en besloot het initiatief te nemen tot een ander, eigen blad, dat *De Nieuwe Gids* ging heten. (14) Daarna hadden de 'Tachtigers' de 'Groene' niet meer nodig, al hebben Verwey en Van Deyssel af en toe nog wel eens bijdragen geleverd.

Het weekblad heeft niet gedeeld in de nog te beschrijven malaise van het verwante dagblad. Diegenen, die het met De Koo's latere politieke ideeën oneens waren, namen zijn hoofdartikelen waarschijnlijk op de koop toe gezien de kwaliteit van het blad. Bovendien nam de politiek geen grote plaats in de 'Groene' in, vooral niet toen haar hoofdredacteur nog andere mogelijkheden had om zijn staatkundige ideeën te uiten.

het dagblad de amsterdammer

Met ingang van 1 januari 1883 verscheen eveneens onder De Koo's leiding: *De Amsterdamer, Dagblad voor Nederland*, en wel met een ochtend- en een avondeditie tegen de toen zeer scherpe abonnementsprijs van f 5,00 per kwartaal in Amsterdam en f 6,00 daarbuiten. De aankondiging van de nieuwe krant had al een paar maanden eerder het *Handelsblad* ertoe genoodzaakt eveneens met twee edities per dag uit te komen, al bleef dit een gulden per kwartaal duurder. (15)

Het blad sloeg goed aan. De Koo had een stel capabele medewerkers weten te vinden, onder wie P.L. Tak later ruimere bekendheid heeft verworven. De krant werd vlot en pittig geschreven en is ndg voor de moderne lezer aanzienlijk aantrekkelijker dan de saai opgemaakte en gortdroge *NRC* van die tijd. In zijn eerste hoofdartikel noemde De Koo de 'staatkundige wedergeboorte' van de liberale partij als doel. Zij moest zich haar oude beginselen en democratische afkomst herinneren en streven naar uitbreiding van het kiesrecht. Tot deze links-liberale oriëntatie behoorde een scherp-kritische instelling tegenover de heersende 'coterie' van 'Burgerpligt' en de positie van de concessionarissen in de nutsbedrijven. Een bijzonderheid was ook, dat het dagblad van De Koo als eerste 'burgerlijk' blad uitvoerige verslagen gaf van volksvergaderingen en socialistische demonstraties, die door het *Handelsblad* vaak doodgezwegen werden. Dat laatste probeerde ook de nieuwe concurrent te negeren: de naam van *De Amsterdamer* werd nimmer genoemd, maar het *Handelsblad* sprak slechts vagelijk van 'een hier ter stede verschijnend dagblad'.

de kiesvereniging 'amsterdam'

In 1885 werd in Amsterdam op grootse wijze de 300e geboortedag van de dichter-toneelschrijver Bredero gevierd, met tentoonstellingen, maaltijden met oud-Hollandse menukaarten, een opvoering van *Moortje* in de Stadsschouwburg en wat niet al. De festiviteiten waren georganiseerd door allerlei commissies, waarin veel jonge intellectuelen, kunstenaars en zakenmensen zitting hadden. Sommigen bleven elkaar ook na de feesten ontmoeten en zo ontstond de - volkomen informele - Breeroclub, met een schertsreglement in het oud-Hollands, waarnaar de 'ghesellen' zich behoorden te gedragen.

Elke zaterdagavond ontmoetten de clubleden elkaar en allerlei gasten in één van de vele 'Kneipen' in de Warmoesstraat, later op het Leidscheplein - gewoonlijk daar waar het bier het best geacht werd. Er vormde zich een avant-garde van jonge politici, journalisten, literatoren, schilders, architecten, etc. De Koo, die zich liefst op de achtergrond hield, kwam er maar zelden; zijn redactie was echter goed vertegenwoordigd en zijn kritiek op het stadsbestuur en 'Burgerpligt' werd uitvoerig besproken en toegejuicht. (16)

Een aantal jongeren, zoals de kandidaat-notaris M.W.F. Treub en de graankoopman-in-ruste C.V. Gerritsen, behoorden tot die kiesvereniging en probeerden haar in meer democratische richting te sturen. (17) Toen dat mislukte stichtten ze in januari 1888 een eigen kiesvereniging, genaamd 'Amsterdam'. Die afscheiding was krachtig gestimuleerd door De Koo, die in zijn hoofdartikelen voortdurend betoogde, dat de liberalen zich moesten splitsen in vooruitstrevenden en behoudenden. Hij kwam ook met een partijnaam voor de nieuwe richting: zij werd voortaan de radicale genoemd. Haar programma behelsde algemeen kiesrecht, overheidsexploitatie van monopolistische bedrijven en subsidie voor het bijzonder onderwijs.

Deze onderdelen van het programma van de 'Democraten '88' waren in strijd met dat van de grote

meerderheid der liberalen, die speciaal geërgerd was door de steun der radicalen aan de confessionelen in de schoolstrijd. Die steun kwam voort uit de opvattingen der radicalen over vrije keuze van de school voor hun kinderen door de ouders en rechtvaardige verdeling van het belastinggeld over de openbare en bijzondere scholen. Door dit standpunt ontstond de mogelijkheid van samenwerking met de confessionelen tegen de liberale meerderheid. In zijn hoofdartikelen pleitte De Koo voor wat hij noemde 'moreele politiek', te weten een meer evenredige verdeling van zetels in de vertegenwoordigende lichamen. Door gezamenlijke kandidaten te stellen, slaagden de minderheden erin na 1889 geregeld zetels op 'Burgerplicht' (18) te veroveren, zodat na enige jaren de liberale alleenheerschappij was verdwenen en Treub zelfs wethouder kon worden.

De invloed van De Koo berustte helemaal op zijn journalistieke positie; in een mondeling debat begaf hij zich nooit en vergaderingen woonde hij maar zelden bij, ook al omdat hij in Bussum woonde en niet in de stad. Zeker is hij in de beginjaren de inspirator van de Amsterdamse radicalen geweest en als zodanig werd hij ook door hen beschouwd, zoals blijkt uit het telegram, dat in 1889 op de avond van het eerste verkiezingssucces door de feestvierenden aan hem werd gestuurd. Daarin werd 'warmen dank' gebracht aan de 'ziel harer partij en voorganger ter overwinning'; 134 namen stonden er onder, met Treub als eerste. (19)

Hoe inspirerend zijn artikelen ook waren, zijnerzijds volgde De Koo geheel en al de weg, die hem goeddacht. Hij aarzelde geen ogenblik om van de lijn van de kiesvereniging af te wijken. Voor politiek leider was hij dan ook volkomen ongeschikt; daarvoor was hij veel te veel een solist, een 'Einzeltgänger' zoals tijdgenoten zeiden. Hij bestreed alles wat hem niet voor honderd procent juist leek, en dat vaak met grote heftigheid en felle persoonlijke aanvallen. Als een scherpschutter stond hij elke dag op de barricades en brandde los in allerlei richtingen. Als het ging om zijn opvattingen aangaande vrijheid en gelijkheid, 'was zijn zwaard tegen allen', aldus de journalist J.J. de Roode, die eenmaal voor *De Amsterdamer* had gewerkt. 'Zoo de hamer niet baatte, nam hij den moker ter hand', schreef de advocaat I.A. Levy na De Koo's overlijden in 'Groene'. Hij ontzag niemand en men krijgt de indruk, dat hij des te feller te keer ging naarmate de bestreden persoon in politiek opzicht dichter bij hem stond. Feitelijk eiste hij, dat ieder zou denken als hij; wie daarvan afweek kreeg het verschil breed uitgemeten en vooral in later jaren met bitter sarcasme opgediend. (20) Zo heeft De Koo veel vrienden verloren.

In een half jaar was de kiesvereniging 'Amsterdam' een belangrijke factor geworden in de stedelijke politiek. Het ledenaantal groeide snel tot boven de vijfhonderd en de vergaderingen, krachtig geleid door voorzitter Treub, werden door honderden mensen bezocht. Buiten Amsterdam vond het radicalisme echter weinig weerklank. En weldra bleek ook in de stad, dat het politieke terrein voor deze nieuwe stroming erg smal was.

De 'moreele politiek', dus de samenwerking met de confessionelen, was feitelijk een staaltje van 'Realpolitiek' om zetels te winnen. Voor de radicale kiezer was het al even moeilijk om zijn stem uit te brengen op een behoudende katholieke kandidaat als voor de gelovige christen om te stemmen op vrijdenkers als Gerritsen.

Van de meeste liberalen waren de radicalen gescheiden door hun eis van algemeen kiesrecht en hun welwillende houding tegenover subsidie aan de bijzondere scholen. Uit verschillende programma's, totstandgekomen in de jaren 1887-'91, bleek echter dat zowel een meerderheid in de Liberale Unie als ook in 'Burger-

AMSTERDAM, SEPTEMBER 1894.

DE AMSTERDAMMER *Dagblad voor Nederland* wordt den 1^{en} October door hare *geheele* redactie verlaten, omdat deze meende, dat zoowel hare eer, als de belangen der zaak die zij voorstond, haar beslist verbood aan de eischen van den eigenaar dier courant, den heer HENRY TINDAL, te voldoen.

Volkomen overtuigd van het recht van bestaan eener courant, waarin de belangen van staat, maatschappij en gemeente, onbewimpeld, zonder aanzien des persoons, en niet in dienst van coterie- of partijbedoelingen, worden besproken, hebben de ondergeteekenden geen poging onbeproefd gelaten, om op denzelfden dag, waarop zij gezamenlijk het oude blad den rug toekeeren, met een nieuw orgaan te verschijnen, dat voor hen, als redactie, een *voortzetting* zal zijn van het blad, waaraan zij allen gedurende langeren of korteren tijd hun krachten hebben gewijd. Met 1 October a. s. zal bij de Amsterdamsche Boek- en Steendrukkerij, voorh. Ellerman, Harms en Co. uitkomen:

HET DAGBLAD.

Onder hoofdredactie van J. DE KOO en Dr. E. D. PIJZEL.

HET DAGBLAD, dat voor de ondergeteekenden *De Amsterdammer* zal vervangen, zal niet alleen naar den vorm, maar ook naar inhoud en geest een nieuwe editie van *De Amsterdammer* zijn; een *verbeterde* editie echter, daar zij zich voorstellen, verschillende rubrieken, die in den laatsten tijd zoo zeer geleden hebben, weder meer tot haar recht te brengen en door eigen nieuwstijdingen en oorspronkelijke bijdragen de aantrekkelijkheid en de beteekenis van het blad te verhoogen, en dit bij behoud van denzelfden abonnementsprijs.

HET DAGBLAD wil alzoo treden in de plaats van de vroegere *Amsterdammer*; een goedkoop, degelijk, onafhankelijk, oorspronkelijk „dagblad”, en *niet* — gelijk de *Amsterdammer* meer en meer geworden is en worden moest, — een nadruk van een ander blad.

Wij behoeven onzen lezers niet te zeggen, dat wij zelf in de eerste plaats gaarne ons bespaard hadden gezien al de moeite en offers, die het doorzetten van dit plan van ons heeft geveerd of nog vorderen zal.

Reeds het feit alleen, dat men, gelijk van de beide eerstondergeteekenden geldt, besluit een blad te verlaten, hetwelk men heeft helpen oprichten, en waaraan men onafgebroken bijna twaalf jaar heeft gewerkt, is voldoende om ieder de zekerheid te geven, dat hier alle lichtvaardigheid was buitengesloten, en dat de redactie zich heeft laten leiden door overwegingen van hooger en dan materieelen aard, overwegingen trouwens, welke voor ieder journalist, onverschillig tot welke partij of richting hij behoore, den doorslag moeten geven, zoo hij naar den eisch van zijn ambt een grooter vriend van de eerlijkheid en de waarheid dan van welken „ondernemer” ook, wil zijn.

De ondergeteekenden, als één man afscheid nemende van de *Amsterdammer*, meenen hun plicht te hebben gedaan, en niets meer dan hun plicht.

Thans doen zij een beroep op den steun van al hunne geestverwanten, opdat zij hun oud blad in een nieuwen vorm *verbeterd* kunnen voortzetten.

De redactie verzoekt U mitsdien dringend met 1 October a.s. met haar de *Amsterdammer* te verlaten en Uw abonnement over te brengen op

HET DAGBLAD.

(De Amst. Boek- en Steendrukkerij, voorh. ELLERMAN, HARMS & Co., Warmoesstraat 149—151), en uwe vrienden en bekenden met deze circulaire in kennis te stellen.

J. DE KOO.

C. CROLL.

CHR. NUIJS.

S. VAN MILLIGEN.

Dr. E. D. PIJZEL.

J. H. GERKE.

J. G. BARENBOEK.

ANDRÉ JOLLES.

plicht' een veel positiever houding tegenover overheidsinmenging op economisch en sociaal gebied begon te tonen dan tevoren. (21) Verscheidene prominente liberalen, zoals Kerdijk, verklaarden zich voor algemeen kiesrecht - dat trouwens door de grondwet nog onmogelijk was gemaakt; een deel van de liberalen accepteerde de schoolwet-Mackay van 1889, die de bijzondere school subsidie van de overheid bezorgde. Naarmate een belangrijk deel der liberalen aan de vroegere grieven van de radicalen tegemoetkwam, nam de wervingskracht van laatstgenoemden af.

Van de sociaal-democraten scheidden hen de opvattingen over de eigendom van de productiemiddelen; vooral Treub had ernstige wetenschappelijke bezwaren tegen het marxisme. Op arbeiders had het radicalisme weinig aantrekkingskracht. De intellectuelen, kunstenaars en zakenlieden, die in de kiesvereniging 'Amsterdam' de lakens uitdeelden, hadden bij de verkiezingen de steun nodig van de handeldrijvende en ambachtelijke kleine middenstand. Deze stond geheel achter de campagne tegen de monopolistische bedrijven van gas, water en dergelijke, maar had geen enkel belang bij de onduidelijke maatschappelijke hervormingsplannen, die door De Koo en zijn geestverwanten werden geuit. Bovendien bestond de leiding van de kiesvereniging uit 'lastige (import-) Amsterdammers' en waren de ruzies en bestuurscrises niet van de lucht. In 1891 was 'Amsterdam' al over haar hoogtepunt heen. (22)

de ondergang van het dagblad

Het dagblad *De Amsterdamer* was in 1883 op zeer royale voet opgezet: twee edities, tamelijk luxueuze kantoren, correspondenten in binnen- en buitenland, een ruim gebruik van de telegraaf als communicatiemiddel, en dat alles ging samen met een vrij zwakke leiding en een laag abonnementsgeld. Na twee jaar werd het recht van uitgave al te koop aangeboden. Het blad veranderde diverse malen van eigenaar, de ene lening na de andere werd gesloten en de financiers zagen gewoonlijk hun geld niet meer terug. Bezuiniging leidde tot kwaliteitsverlies: een deel van het personeel werd ontslagen en sinds 1886 was er dagelijks maar één editie meer. Die achteruitgang heeft De Koo niet verhinderd via de krant grote invloed uit te oefenen totdat hij door zijn scherpe kritiek ook een deel van de radicalen van zich had vervreemd.

Reclameplaat van Joh. Braakensiek.

Evenals De Koo had ook Treub zijn aanvallen aanvankelijk gericht tegen socialist en liberalen; in 1891 nog vergeleek hij op een vergadering - niet geheel vrij van drank - de liberale partij met 'een oude jongeuffrouw, waar je, hoe lang je ze ook aait, met geen mogelijkheid meer vuur in kunt brengen'. (23) Enkele jaren later kwam hij echter door zijn contacten met Kerdijk tot de conclusie, dat de verschillen tussen vooruitstrevende liberalen en radicalen in de praktijk niet zo groot waren, te meer toen beide groepen samengingen in hun steun aan het kieswetsvoorstel van minister Tak van Poortvliet.

In de zomer van 1894 zijn er besprekingen geweest tussen radicalen en de groep van Kerdijk; De Koo is daar buiten gehouden. Deze had bij de kandidaatsstelling voor de verkiezingen andere namen aanbevolen dan de kiesvereniging en was daardoor wat geïsoleerd geraakt. Hij had al jaren splitsing bij de liberalen bepleit, maar wilde nu slechts met liberalen in zee gaan, die het radicale programma geheel en al zouden willen overnemen. Treub als praktisch politicus begreep heel goed, dat bij een fusie beide partijen wat moeten toegeven.

De Koo had trouwens genoeg aan zijn andere zorgen. De krant stond er heel slecht voor en de feitelijke eigenaar, de ietwat extravagante speculant jhr. Henry Tindal, wilde het blad verkopen. Tot de mogelijke reflectanten behoorde een groep om Kerdijk en Treub! Uiteindelijk bleek de positie van *De Amsterdamer* zodanig te zijn, dat het blad onverkoopbaar was. Toen Tindal vervolgens krachtig ging bezuinigen, verliet De Koo met zijn hele redactie en stichtte per 1 oktober 1894 een nieuwe krant, *Het Dagblad*. Het kapitaal om deze onderneming in stand te houden ontbrak hem echter en na drie maanden verdween *Het Dagblad*. (24) Deze slechte afloop ging gepaard met lovende commentaren in andere kranten aan het adres van de hoofdredacteur; misschien is in die waardering een zekere hoeveelheid opluchting verwerkt, zeker bij het *Handelsblad*. Oprechter lof kreeg De Koo van P.L. Tak, die het typerend voor 'Holland op zijn smalst' vond dat De Koo niet genoeg lezers voor zijn krant kreeg, terwijl de grootste prullen ze bij tienduizenden konden tellen. (25)

Het dagblad *De Amsterdamer* werd door Tindal met andere hoofdredacteurs nog een paar jaar voortgezet; in 1897 werd het definitief opgeheven. In de vijftien jaar van zijn bestaan had het een verlies van circa een miljoen gulden geleden. (26) Treub slaagde er niet in zijn partijgenoten - sinds 1892 landelijk georganiseerd in de Radicale Bond - mee te krijgen voor een fusie met de links-liberalen van Kerdijk. De kiesvereniging 'Amsterdam' werd in 1895 na vele ruzies ontbonden en vervangen door de Radicale Vereeniging die nooit de bloei van haar voorganger heeft bereikt. Sinds de oprichting van de SDAP in 1894 waren de mogelijkheden van een uitbreiding naar links vrijwel verdwenen. In 1901 kwam het restant van de Radicale Bond toch tot een vereniging met Kerdijk en zijn vrijzinnig-democraten.

het weekblad de volksstem

De Koo had intussen de strijd nog niet opgegeven. In februari 1895 stichtte hij een nieuw weekblad, *De Volksstem*, volgens de prospectus bedoeld als een orgaan van de radicale partij. In feite was het blad slechts een middel ter verspreiding van de denkbeelden van De Koo, die samen met een vriend pro deo de kolommen vulde. Die ideeën werden echter door de partij van kleine burgers en middenstanders niet erg op prijs gesteld.

In een serie hoofdartikelen in de herfst van 1896 bepleitte De Koo, dat de radicale partij een arbeiderspartij zou worden als concurrent van de SDAP. Bovendien wilde hij het, zijn inziens onvruchtbare, parlementaire werk grotendeels vervangen door acties via

de vakbonden. Hij stond niet ver meer van de syndicalisten en anti-parlementaire socialisten, maar bleef wel de voorkeur geven aan het particulier bezit van de produktiemiddelen, zodat hij voor de sociaal-democraten toch een 'radicale bourgeois' bleef. Slechts weinige radicalen vonden de nieuwe denkbeelden van De Koo aanvaardbaar en in januari 1897 staakte ook *De Volksstem* haar verschijning.

de laatste jaren

De politieke rol van De Koo was geëindigd in een volslagen isolement. Hij bleef hoofdredacteur en mede-eigenaar van de 'Groene' en uitte zich nog wel over politieke zaken, maar zijn gezag was hij voorgoed kwijt. Ook in zijn persoonlijk leven was hij vereenzaamd: de scherpe toon van zijn polemieken had hem veel vijanden bezorgd. Het falend zakelijk beleid van De Koo's dagblad had sommige van zijn vrienden ook nogal wat geld gekost en zij namen hem dat kwalijk.

In 1898 was de eerste opvoering van een toneelstuk *De candidatuur-Van Bommel*, waarin op geestige wijze allerlei politieke toestanden en gebruiken over de hekel werden gehaald. De auteur voerde het pseudoniem 'Doctor Iuris'. Het stuk werd door verschillende critici, onder andere in het *Handelsblad* geprezen. Pas toen hij zeker wist, dat het geen mislukking was, maakte De Koo bekend, dat hij de auteur was. Een paar latere comedies waren overigens van minder gehalte.

In juli 1907 noodzaakte zijn slechter wordende gezondheid hem de hoofdredactie van de 'Groene' neer te leggen. Na de dood van zijn vrouw ging hij in Luik wonen om dicht bij één van zijn zoons te zijn. Hij schreef echter nog geregeld hoofdartikelen, niet geheel tot genoegen van zijn opvolger. (28) Op 10 mei 1909 overleed hij.

De Koo was één van de groten uit de laat-negentiende-eeuwse journalistiek in Nederland. In de politieke polemiek was waarschijnlijk alleen Kuiper zijn gelijke. In de meedogenloze strijd voor wat hij als recht en vrijheid zag kende hij geen grenzen en vervreemde daardoor uiteindelijk zijn eigen vrienden van zich. Hij was te kritisch om een groep van geestverwanten bijeen te kunnen houden. Bovendien waren zijn aanvankelijke volgelingen al even individualistisch ingesteld als hij en was er tussen liberalen en socialistten eigenlijk niet genoeg politieke ruimte om een afzonderlijke, duidelijk herkenbare stroming daar een blijvende levenskans te geven. Dit alles, gevoegd bij een amateuristisch zakelijk beleid op de krant, was zeker voldoende om een journalist die met zijn artikelen de samenleving wilde veranderen, grote frustraties te bezorgen.

noten

1. Zie hieromtrent J.M.H.J. Hemels, *Op de bres voor de pers* (Assen, 1969).
2. Er zijn fragmentarische archieven van liberale kiesverenigingen in Alkmaar, Haarlem, Middelburg en Zutphen - wellicht nog enkele meer.
3. De Groningse Universiteitsbibliotheek bezit een vrijwel complete collectie van het *Algemeen Handelsblad*. Voor de andere landelijke bladen moet de onderzoeker naar de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.
4. M. Schneider en J.M.H.J. Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978* (4e druk; Baarn, 1979) 243.
5. Ibidem, 222. Men zie bijvoorbeeld de klachten over Kuypers autoritair optreden in 1894 in de briefwisseling, opgenomen in het Archief-De Savornin Lohman, 198.
6. Tot de kennis van de zakelijke verhoudingen in krantenbedrijven is veel bijgedragen door H.J. Scheffer, bijvoorbeeld in zijn boeken: *Henry Tindal*.

Een ongewoon heer met ongewone besognes (Bussum, 1976); *In de vorm gegoten. Het Rotterdamsch Nieuwsblad in de negentiende eeuw* (2e druk; 's Gravenhage, 1981); en *Het Volksdagblad. Arbeidersbeweging en dagbladpers* ('s Gravenhage, 1981). Zie ook zijn artikel in dit nummer van *Groniek*.

7. Deze groepering wordt uitvoerig beschreven in: G. Taal, *Liberale en radicalen in Nederland 1872-1902* ('s Gravenhage, 1980) passim.
8. Ibidem, 12.
9. Zie voor biografische bijzonderheden het artikel van H.J. Scheffer in het *Biografisch Woordenboek van Nederland*, I ('s Gravenhage, 1979) 311-312.
10. Artikelen na De Koo's overlijden in respectievelijk *Het Nieuws van den Dag*, 12 mei 1909, en het weekblad *De Amsterdammer*, 23 mei 1909.
11. Jan Veth in het weekblad *De Amsterdammer*, 16 mei 1909.
12. Interview met Braakensiek in het weekblad *De Amsterdammer*, 16 mei 1909.
13. Verwey en Van Deyssel in het weekblad *De Amsterdammer*, 16 mei 1909.
14. 'Literaire kroniek', *De Nieuwe Gids*, 1909, 811.
15. Scheffer, *Tindal*, 254.
16. M.W.F. Treub, *Herinneringen en overpeinzingen* (Haarlem, 1931) 68-71; J.F.L. de Balbian Verster, 'De Breero-feesten en de Breero-club', *Vijfentwintigste Jaarboek van het genootschap Amstelodamum* (Amsterdam, 1928) 195-220.
17. Gerritsen, geboren in 1850, was de zoon van een graanhandelaar in Amersfoort. Hij zette met een broer de zaak voort en kon zich al in 1895 permitteren om zich uit deze terug te trekken. Hij trouwde later met Aletta Jacobs.
18. In februari 1888 was de naam gemoderniseerd. Zie omtrent de lotgevallen van 'Amsterdam': Taal, *Liberale en radicalen*, hst. IV.
19. Het telegram op vier formulieren in het IISG, Archief-De Koo, map 5.
20. Jan Veth, I.A. Levy, J.J. de Roode in het weekblad *De Amsterdammer*, 16 mei 1909; J. van der Wijk, eveneens een oud-journalist van *De Amsterdammer*, vertelt dat De Koo ook tegenover zijn jongere medewerkers weinig tact bleek te hebben (in *De Telegraaf*, 13 mei 1909).
21. K.E. van der Mandele, *Het liberalisme in Nederland* (Arnhem, 1933) 127-130).
22. Taal, *Liberale en radicalen*, 173-177.
23. Treub, *Herinneringen en overpeinzingen*, 83-84, met een afbeelding van de bijbehorende preny van Braakensiek.
24. Scheffer, *Tindal*, 269-277.
25. *De Kroniek*, 6 januari 1895.
26. Scheffer, *Tindal*, 287.
27. J.H. Rössing in het weekblad *De Amsterdammer*, 16 mei 1909.
28. 'Honderd jaar Groene', *De Groene Amsterdammer*, 28 december 1976, 8.